

ZAČETKI RAZVOJA CIVILNE ZAŠČITE NA SLOVENSLEM

Tomaž Novak¹

Povzetek

Začetki civilne zaščite na Slovenskem segajo v obdobje med obema svetovnjima vojnama, ko se je zaradi izkušenj z letalskimi napadi zunaj frontne črte med prvo svetovno vojno, zlasti pa med špansko državljansko vojno, pojavila potreba po zaščiti civilnega prebivalstva pred takimi nevarnostmi. Medtem ko je bila aktivna protiletalska zaščita v pristojnosti oboroženih sil in je vključevala boj proti letalskim napadom, se je pasivna protiletalska zaščita, danes poznana kot civilna zaščita, osredotočala na zmanjšanje posledic teh napadov za civilno prebivalstvo in na njegovo zaščito. Prav iz tega izhaja sodobna civilna zaščita. Pasivna protiletalska zaščita je vključevala različne ukrepe, kot so zatemnjevanje, maskiranje, zaklanjanje, evakuacija, gašenje požarov, prva pomoč, reševanje iz ruševin, ki so bili v pristojnosti lokalnih odborov. Vzpostavljeno je bilo tudi načrtno usposabljanje in urjenje ter pripravljene priročniki in navodila. Tako se je vzpostavil sistem pasivne protiletalske zaščite, ki je predhodnik sodobne civilne zaščite.

THE ORIGINS OF CIVIL PROTECTION IN SLOVENIA

Abstract

The origins of civil protection in Slovenia date back to the period between the two World Wars, when the experience of air raids away from the frontline during World War I, and especially during the Spanish Civil War, led to the need to protect the civilian population from such threats. While active anti air raid protection was the responsibility of the armed forces and involved countering such air raids, passive anti air raid protection, now known as civil protection, focused on reducing the impact of these raids on the civilian population and protecting civilians against them. It is from the latter that modern civil protection arose. Passive anti-air protection included various measures, such as blackouts, camouflage, sheltering, evacuation, firefighting, first aid, and rescue from debris, which were the responsibility of local committees. Planned training and drills were also established, and manuals and instructions were produced. This led to the establishment of a system of passive anti-air protection, which is the precursor of modern civil protection.

¹ Ministrstvo za obrambo, Uprava RS za zaščito in reševanje, Vojkova cesta 61, Ljubljana, tomaz.novak@urszr.si

UVOD

Začetki sedanje Civilne zaščite na Slovenskem segajo v čas med svetovnjima vojnama. Človeške žrtve in uničenje pomembne infrastrukture, ki jih lahko letalstvo povzroči daleč za frontno črto, o čemer so surovo pričale izkušnje iz španske državljanske vojne, so vplivali na oblikovanje obrambe pred letalskimi napadi ter zaščite pred njimi.

Obramba pred letalskimi napadi, imenovana tudi aktivna protiletalska zaščita, je bila domena oboroženih sil, njene naloge pa so bile zgodnje odkrivanje letalskih napadov z opazovalnicami in radarskimi sistemi, alarmiranje vojaških enot in civilnega prebivalstva ter boj proti napadajočim letalom s protiletalskim orožjem.

Zaščita pred letalskimi napadi, ki so jo imenovali tudi pasivna protiletalska obramba oziroma zaščita, pa je

imela nalogo zmanjšati posledice letalskih napadov, in sicer z zatemnjevanjem objektov in vozil, maskiranjem objektov, gradnjo objektov za zaklanjanje ljudi in izvajanjem zaklanjanja, reševanjem iz porušeni objektov, gašenjem požarov, prvo pomočjo. Zaradi možnosti uporabe kemičnih sredstev ob letalskih napadih je del teh prizadevanj postala tudi kemična zaščita prebivalstva, pozneje pa tudi biološka in radiološka zaščita. Za opravljanje teh nalog so se sčasoma oblikovale posebne enote, ki smo jih nato do osamosvojitve Slovenije poznali pod skupnim imenom enote civilne zaščite. Nekatere izmed njih pa imamo v sedanjim razmeram prilagojeni obliki še zdaj.

Do zdaj smo najstarejšo omembo besedne zveze civilna zaščita v slovenskem jeziku našli v knjigi Protiletalska zaščita, zborniku, ki ga je izdala kraljevska banska uprava Dravske banovine leta 1940 in je bil namenjen predvsem tistim, ki so predavali in usposabljali za opravljanje nalog zaščite pred letalskimi napadi. V

njem je banski svetnik dr. France Ogrin, šef banskega odseka za mobilizacijo, besedno zvezo civilna zaščita uporabil kot sinonim za pasivno protiletalsko zaščito že v prvem poglavju svojega besedila, drugo poglavje na deveti strani pa že neposredno naslovil »Organizacija civilne zaščite pred letalskim napadom«.

V nadaljevanju bomo opisali nekaj vsebinskih in organizacijskih značilnosti, iz katerih izhajajo sodobni organi vodenja, enot in službe civilne zaščite, načrti zaščite in reševanja ter usposabljanja in urjenja.

PROTILETALSKA ZAŠČITA IN IMENOSLOVJE

V besedilih (člankih, knjigah, pravilnikih) iz obdobja Kraljevine Jugoslavije se je za pasivno protiletalsko zaščito uporabljalo več nazivov. Leta 1930 je bil sprejet temeljni (krovni) Zakon o državni obrambi (Nučič, 1939). V prvem členu tega zakona je bilo zapisano: »Za zaščito in obrambo države naj se uporablja celotna državna moč in vsa materialna sredstva države in njenih državljanov.« Zakon je v primeru vojne za vse državljanke predvideval določene dolžnosti. V tretjem členu tega zakona je bila opredeljena splošna mobilizacija. Poleg oboroženih sil je zakon urejal tudi promet, finance, gospodarstvo, kmetijstvo in delovno silo. Določal pa je tudi aktivnosti države pri pripravi prebivalstva na bodočo vojno in pasivno obrambo v primeru sovražnih napadov iz zraka. Leta 1939 je bil spremenjen in dopolnjen Zakon o državni obrambi, sprejeti pa so bili nova Uredba o obrambi države pred sovražnimi napadi iz zraka (Službeni list, št. 195/36) in pet pravilnikov. Prvi pravilniki, ki so bili prevedeni v slovenščino in so bili objavljeni v revijah Gasilec leta 1939, so imeli naslove Zdravstvena služba pri pasivni obrambi, Gradbeno-tehnična služba pri pasivni obrambi itn. Leta 1940 je bila z Uredbo o Komandi teritorialne obrambe (Dj. Br. 85, 3. januar 1940) ustanovljena Direkcija za pasivno zaščito. Najbolj nazoren prikaz sprememb v imenu nam pokaže primer naslova vestnika, ki je izhajal kot priloga revije Gasilec. Na začetku se je imenoval Vestnik pasivne obrambe, nato se je preimenoval v Vestnik obrambe pred napadi iz zraka in na koncu v Vestnik protiletalske zaščite. V tem vestniku je bil v začetku leta 1941 objavljen članek dr. Franca Ogrina, šefa mobilizacijskega odseka banske uprave, z naslovom Protiletalska zaščita in imenoslovje, v katerem je avtor razložil primernost uporabe naziva: »Če bojno letalo napada, potem je to letalski napad, in zaščita proti tem napadom je zaščita proti letalskim

napadom, kratko protiletalska zaščita. Ker pa se zaščita izvaja s pasivnimi sredstvi, je to pasivna protiletalska zaščita.«

PROTILETALSKA ZAŠČITA V PRVI SVETOVNI VOJNI

Začetki organiziranja protiletalske zaščite so tesno povezani z uporabo letalstva in bojnih strupov v prvi svetovni vojni. Vzporedno z razvojem vojnega letalstva se začeta razvijati tudi protiletalska obramba in protiletalska zaščita, najprej v Evropi, kjer sta se začeli dve svetovni vojni, ki sta zahtevali milijone človeških življenj in povzročili ogromno gmotno škodo. V začetku prve svetovne vojne leta 1914 mesta v bližini frontne črte niso bila niti najmanj pripravljena na obrambo pred letalskimi napadi. Bombardiranja, čeprav izvedena s sredstvi sorazmerno majhne učinkovitosti, so povzročila občutno škodo in izgube med civilnim prebivalstvom. Leta 1918, po štirih letih vojne, so se postopno razvile organizacije pasivne protiletalske zaščite in izvedli potrebni ukrepi na podlagi izkušenj v praksi.

Hkrati pa se je postopno razvijala in naraščala moč aktivne protiletalske zaščite. Leta 1914, ob začetku prve svetovne vojne, je vsa nemška aktivna protiletalska zaščita štela le šest častnikov s po 60 vojakov in 12 protiletalskimi topovi. Ob koncu vojne pa je imel poveljnik protiletalskih enot na razpolago 1071 častnikov in 20.500 vojakov, oboroženih z 900 protiletalskimi topovi in 200 strojnimi, 156 opazovalnih postaj itn. Nemški primer nazorno prikazuje, kakšen je moral biti učinek letalskih napadov, da se je protiletalski zaščiti v celoti posvetilo toliko pozornosti in gmotnih sredstev.

Po podatkih je v prvi svetovni vojni umrlo skupno 9.800.000 ljudi, in sicer 9.300.000 vojakov oziroma 95 odstotkov vseh žrtev in 500.000 civilnih prebivalcev oziroma pet odstotkov žrtev. V drugi svetovni vojni je bilo razmerje 26.700.000 vojakov oziroma 52 odstotkov in 24.800.000 civilnih prebivalcev oziroma 48 odstotkov od skupno 51.500.000 umrlih, kar kaže na naraščanje izgub med civilnim prebivalstvom. Poglavitne vzroke za to je treba iskati v tehnološko razvitejših in močnejših orožjih ter drugačni strategiji uporabe vojnega letalstva.

Posamezne evropske države (Francija, Nemčija in Anglija) so zaradi zaščite zaledja, svojih enot in civilnega prebivalstva (bližina frontne črte) prve organizacije

protiletalske zaščite ustanovile že med prvo svetovno vojno, po koncu vojne pa je to storilo še veliko drugih držav. Zabeleženo je Navodilo o ukrepih, ki jih je treba sprejeti ob sovražnih letalskih napadih, ki ga je izdalo nemško vojno ministrstvo že februarja 1914 (Mišković in Mandić, 1987). Upoštevač dejstvo, da so bila letala borbena sredstva za vojne namene, so bili na čelo novoustanovljenih organizacij za zaščito in reševanje postavljeni predstavniki vrhovnega poveljstva. Njim so bila podrejena vsa sredstva za obrambo in zaščito pred napadi iz zraka. S pojavom in bojno uporabo »bombnikov« ter zaradi posledic bombardiranj so bile za protiletalsko zaščito določene vsebina dela in naloge. Med prvimi je bila organizirana služba opazovanja, javljanja in alarmiranja, ustanovile so se ekipe za gašenje požarov, ki so nastali kot posledica bombardiranj, ekipe za prvo pomoč in ekipe za odstranjevanje posledic. Učinkovito sta se izvajali zatamnjevanje naselij in maskiranje objektov. Podatki o žrtvah kažejo, da so bili taki ukrepi že precej učinkoviti. Tako je bilo na primer v Nemčiji v prvem letu prve svetovne vojne na vsako odvrženo letalsko bombo ubitih ali ranjenih 1,6 človeka, ob koncu vojne pa le še 0,16 človeka, torej desetkrat manj.

PROTILETALSKA ZAŠČITA MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

V medvojnem obdobju je bil opazen velik napredek v tehnološkem razvoju orožja, kot so tanki, podmornice, letala, ki se je uveljavilo v prvi svetovni vojni. Vojni strokovnjaki so se zavedali pomena bojne tehnike, predvsem v letalstvu, kot odločujočega dejavnika v bodoči (totalni) vojni, v kateri tako rekoč ni razlike med območjem fronte in drugimi območji. V taki vojni se vojaško deluje proti oboroženim silam, pomembni infrastrukturi, oblastnim organom in civilnemu prebivalstvu na celotnem ozemlju nasprotnika. Letalstvo je moralo ob začetku oboroženega spopada bliskovito vdreti globoko v notranjost napadene države, ob tem pa uničiti ali močno poškodovati vojaške objekte (vojašnice, letališča itn.), komunikacije, industrijske in strateško pomembne objekte, prometne povezave (ceste, železnice, mostove) in drugo. Hkrati je moralo otežiti mobilizacijo in preprečiti prevoz vojaških enot in opreme ter s paniko streti odpornost civilnega prebivalstva, ki zagotavlja podporo oboroženim silam. Ta način bojne taktike letalstva je bil po italijanskem generalu Douhetu poimenovan douhetizem oziroma Douhetov princip. Po tem načinu bojevanja bi bilo vse civilno prebivalstvo napadene države neposredno prizadeto. Ta vojna taktika je

ustvarila potrebo po protiletalski zaščiti zaledja. Ta se je delila na aktivno oziroma vojaško in pasivno oziroma civilno zaščito. Aktivna vojaška zaščita, ki bi jo lahko poimenovali tudi protiletalska obramba, je bila zaupana vojski, pasivna zaščita pa civilnim oblastem in prebivalstvu. Naloga pasivne zaščite je bila, da z ukrepi maskiranja in zatamnjevanja sovražniku onemogoči odkrivanje ciljev, v primeru napadov pa, da prebivalstvu zagotovi možnost zaklanjanja, organizirano in v najkrajšem mogočem času odpravi posledice (požari, porušitve, kontaminacija), pomaga ranjenim in poškodovanim ter ustvari razmere za normalno življenje in delo.

UREDITEV PROTILETALSKA ZAŠČITE V KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

V Kraljevini Jugoslaviji je prvi predpis z imenom Splošno navodilo za zaščito pred sovražnimi napadi iz zraka leta 1932 izdalo Ministrstvo vojske in mornarice. Še istega leta so začela izhajati tudi posebna navodila, najprej Navodila o zaščiti pred bojnimi strupi in bakterijami, nato leta 1933 Navodila za kamuflažo (maskiranje) in Navodila za postavljanje zatočišč za zaščito pred zračnimi napadi. Leta 1939 je jugoslovanska vlada sprejela Uredbo o zaščiti pred zračnimi (letalskimi) napadi, na podlagi katere je Ministrstvo vojske in mornarice izdalo pet pravilnikov (Splošna navodila, Kemijska služba, Sanitetna služba, Tehnična služba in Služba opazovanja in alarmiranja, maskiranje in zatamnitev). Pri Inšpekciji državne obrambe je bil ustanovljen osrednji odbor kot centralni upravni organ, ki so ga sestavljali predstavniki resornih ministrstev. V banovinah so se ustanovili banški odbori. Januarja 1940 je izšla Uredba o Komandi (poveljstvu) teritorialne zračne obrambe, ki sta jo sestavljala Poveljstvo protizračne obrambe in Direkcija za pasivno zaščito.

Pasivna protiletalska zaščita je predstavljala del splošne državne obrambe ter je spadala v delokrog javne uprave in prebivalstva. Po zgoraj omenjeni Uredbi o zaščiti pred zračnimi napadi z dne 13. aprila 1939 je bila naloga protiletalske zaščite, da najpopolneje ubrani in zaščiti prebivalstvo ter premoženje pred učinki napadalnih sredstev, ki bi jih sovražnik utegnil uporabiti iz zraka. Glede na načine in sredstva, ki so se uporabljali pri tej obrambi, jo delimo na teritorialno zračno obrambo kot aktivno zaščito ter na protiletalsko zaščito prebivalstva in premoženja kot pasivno zaščito. Teritorialno zračno obrambo so sestavljali: štab s svojimi enotami protiletalskega topništva,

reflektorske enote, lovsko letalstvo, opazovalna mreža, balonske zapore in sredstva za obveščanje. Protiletalsko zaščito prebivalstva in premoženja pa so predstavljale vse vrste pasivne zaščite.

Tretjega januarja 1940 je Inšpekcija državne obrambe ustanovila Poveljstvo teritorialne zračne obrambe – direkcijo za pasivno obrambo v Beogradu. V delokrog novoustanovljene direkcije so spadale te naloge:

1. strokovno izobraževanje, propaganda in usposabljanje prebivalstva za zaščito pred letalskimi napadi, preučevanje vprašanj v povezavi z evakuacijo prebivalstva in izvršitev vseh priprav za evakuacijo;
2. organizacija kemijske službe, taktična in tehnična uprava bojnih strupov in sredstev za zaščito pred njimi, organizacija zdravstvene službe za zaščito prebivalstva pred letalskimi napadi;
3. gasilska služba in tehnično-gradbena služba v povezavi z zaščito prebivalstva (maskiranje, postavitve zaklonišč, tehnična pomoč).

Naloge pasivne protiletalske zaščite pa so bile:

1. organizacija kemijske, zdravstvene in tehnične službe s posebnimi vrstami in pododdelki teh služb po njihovi znanstveni in stvarni delitvi;
2. organizacija drugih pomožnih služb, propagande, šol, tečajev in vaj za usposabljanje prebivalstva;
3. evakuacija prebivalstva in vsega drugega, kar je pomembno za državo in prebivalstvo. (Nučič, 1939)

Organizacija pasivne protiletalske zaščite je bila povezana z aktivno protiletalsko zaščito, še zlasti s službo opazovanja in obveščanja ter alarmiranja, ki je zagotavljala informacije o pretečih letalskih napadih. V krajih, v katerih so bila poveljstva protiletalske obrambe, so to opravljale njene službe same, kjer pa ni bilo krajevnih poveljstev, pa so organizacijo službe opazovanja, obveščanja in alarmiranja prevzeli krajevni odbori za zaščito pred napadi iz zraka. Gradbeno-tehnična služba se je delila na tri dele, in sicer na službo za odstranjevanje ruševin, službo za obnavljanje porušenih objektov in gasilsko službo. Posebnost sta bili zdravstvena in kemijska služba, ki sta imeli svoje postaje v vseh krajih (rajonih), njihovi oddelki pa so se delili na postajno osebje in osebje patrolj (patrulje za ugotavljanje in uničenje bojnih strupov ter sanitetne patrolje za reševanje in prvo pomoč). Vse te posebej organizirane enote protiletalske zaščite so predstavljale hrbtenico pasivne protiletalske zaščite.

Med zaščitne ukrepe so spadali maskiranje, zatemnitev in zaklanjanje. Maskiranje se je delilo na naravno in umetno (barvno, dekorativno, kemijsko, fizikalno). Za določanje načinov zaklanjanja in njegovo organizacijo so bili odgovorni krajevni odbori za zaščito pred napadi iz zraka. V ta namen so se gradila zaklonišča, ki so se delila na službena, javna in zasebna, po načinu prezračevanja pa na neprodušna (z napravami za regeneracijo zraka) in taka s filtrirnimi napravami.

Namen zatemnitve je onemogočiti oziroma otežkočiti sovražnim letalom orientacijo pri poletih nad napadenim ozemljem in določanje ciljev. Nanašala se je na kraje, zgradbe, naprave in vozila. Odredbo o zatemnitvi za območje banovine je izdal ban, za posamezne upravne okoliše pa po potrebi okrajni načelniki in starešine državnih krajevnih policijskih oblasti.

K izvajanju predpisov protiletalske zaščite so bili poleg upravnih oblasti (civilnih in vojaških) poklicani tudi posebni odbori za zaščito pred napadi iz zraka, in sicer:

1. glavni odbor za vso državo,
2. banovinski odbor za banovino,
3. krajevni odbori za posamezna mesta in naselja,
4. odbori po državnih in zasebnih podjetjih, ustanovah in uradih (notranji odbori).

Glavnemu odboru je načeloval pomočnik inšpektorja državne obrambe, banovinskemu odboru ban, preostalim odborom pa najvišji predstavnik krajevnih oblasti, ustanov in podjetij. V teh odborih so sodelovali tudi strokovnjaki za posamezna področja. Banovinski odbor se je delil na pododbore: izvršilni, tehnični, pododbor za zdravstveno in kemijsko službo, za izseljevanje prebivalstva in pododbor za propagando. Pododbori so se lahko zaradi učinkovitejšega in hitrejšega opravljanja dela delili na komisije (sekcije).

V Dravski banovini je poleg banskega odbora delovalo še 188 krajevnih odborov za zaščito pred napadi iz zraka. V krajih, v katerih ni bilo krajevnih odborov, so naloge zaščite opravljali gasilske čete in Rdeči križ (sporazumno z občino).

Priprave za zaščito pred zračnimi napadi na državo in prebivalstvo so izvajale banske uprave s pomočjo vojaških oblasti, pri čemer so pripravili načrte pasivne zaščite, ki so bili tehnično usmerjeni ter so zahtevali sodelovanje strokovnjakov za izvajanje posameznih vrst nalog pasivne zaščite, njihova priprava pa je bila v pristojnosti odborov za zaščito pred zračnimi napadi.

Za izvedbo načrtov so bili pristojni redni državni organi.

Načrti pasivne zaščite pred letalskimi napadi za večje kraje so obsegali:

1. ureditev službe obveščanja in alarmiranja,
2. maskiranje,
3. priprave za evakuacijo ter nastanitev in oskrbo poškodovanih v napadih,
4. izdelavo in ureditev potrebnih zaklonišč,
5. ureditev službe za preprečevanje in gašenje požarov,
6. priprave za zaščito pred vojnimi strupi in reševalno službo,
7. ureditev tehnične službe za odkopavanje ruševin in ohranitev inštalacij,
8. ukrepe za obrambo pomembnejših objektov proti oboroženim oddelkom, ki bi se morebiti spuščali s padali iz sovražnih letal,
9. zavarovanje življenjskih potrebščin, domačih živali in drugih neobhodnih predmetov,

10. ureditev policijske službe,
11. oblikovanje potrebnih oddelkov, ekip in ustanov za zaščitno službo,
12. določanje služb in opravil, ki se morajo izvrševati v času napada, in potrebnih zaščitnih ukrepov v ta namen,
13. pripravo načrtov, izvršnih mer za obrambo in navodil, ukazov itn.,
14. nabavo in hranjenje potrebnih pripomočkov,
15. pouk vseh organov, oddelkov in ekip, ki imajo svoje posebne naloge pri pasivni obrambi,
16. obveščanje in urjenje prebivalstva,
17. nadzor in kontrolo nad izvajanjem vseh predvidenih priprav.

Poleg naštetega je organizacija dela pri pripravah v naseljenem kraju določala tudi določitev komandanta (poveljnika) obrambe kraja, sestavo mestnega odbora, izbor osebe, ki skrbi za izvedbo priprav, določanje pomožnega osebja in določitev (odreditve) podkomisij mestnega odbora. Komandanti mest so bili predsedniki krajevnih odborov za zaščito pred zračnimi napadi.

UREDITEV PROTILETALSKE ZAŠČITE V DRAVSKI BANOVINI

Dravska banovina je bila ena izmed devetih banovin oziroma upravnih enot Kraljevine Jugoslavije, poimenovanih po rekah in Primorju. Ustanovljena je bila 3. oktobra 1929 po uvedbi šestojanuarske diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra. Vključevala je večino ozemlja današnje Slovenije, brez Primorske, ki je po Rapalski pogodbi iz leta 1920 pripadla Kraljevini Italiji. Sedež je imela v Ljubljani in je bila razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast. Vodil jo je ban, ki ga je na predlog predsednika vlade imenoval kralj. Posvetovalno telo je bil banški svet, ki ga je postavil notranji minister.

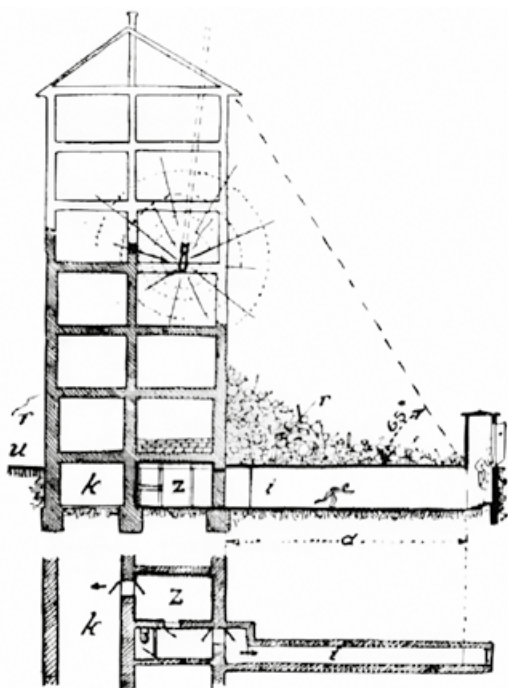
Pri kraljevski banški upravi je deloval odsek za civilno zaščito, ki je bil pozneje združen v enoten in samostojen mobilizacijski odsek. Mobilizacijski odsek je bil odgovoren za celotno organizacijo pasivne protiletalske zaščite na podlagi sprejetih predpisov in izkušenj znanosti. Opravljal pa je še naloge po Uredbi o državni mobilizaciji z dne 28. novembra 1939 ter po Uredbi o pomožni vojski državne obrambe z dne 16. maja 1940. Pri pasivni protiletalski zaščiti so po potrebi z njim sodelovali tudi drugi strokovni oddelki kraljevske banske uprave (splošni in tehnični oddelek, oddelek za socialno politiko in narodno zdravje

Slika 1: Prva stran revije Gasilec iz leta 1941, v kateri je kot priloga izhajal Vestnik protiletalske zaščite. (vir: Gasilec, 45(2), 1941)

Figure 1: First page of the Gasilec ("Firefighter") magazine No. 45(2), 1941, which included the Anti-Air Protection Bulletin as a supplement (Source: Gasilec)

IZOBRAŽEVANJE IN USPOSABLJANJE

Slika 2: Prerez in tloris visokega poslopja z zakloniščem in zasilnim izhodom po hodniku na dvorišče (vir: Dimnik, 1939)

Figure 2: The cross-section and floor plan of a tall building including a shelter and an emergency exit through a hallway to the courtyard (Source: a book by the engineer S. Dimnik on how to design your home for defence against air attacks)

ter drugi). Zadolžitve mobilizacijskega odseka so bile seznanitev krajevnih odborov z njihovimi nalogami in nadzor nad izvajanjem teh ter skrb za dobro usposobljenost in opremljenost njihove pasivne protiletalske zaščite. Krajevni odbori za zaščito pred napadi iz zraka so svoje naloge opravljali po predpisani zakonodaji (organiziranje oddelkov, priprava načrtov krajevne zaščite, sodelovanje pri evakuaciji).

K organizacijskemu delu je spadala tudi ureditev hišne zaščite. Cilj te zaščite je bil preprečiti ali zmanjšati nevarnost požarov zaradi zažigalnih bomb in zagotoviti drugo obliko samopomoči. Prav tako so v okviru te organizacije s podstrešij odstranili lahko vnetljive stvari, pripravili potrebno gasilno orodje (pesek, vedra, lopate, sekire itn.) in postavili hišne zaščitne oddelke. V povezavi z organizacijskim delom je treba omeniti tudi dva ukaza, ki ju je izdal ban, in sicer: O zatemnitvi z dne 18. maja 1940 in Navodila za dela in ponašanje prebivalstva zaradi zaščite pred letalskimi napadi z dne 31. maja 1940. Kraljevska banska uprava pa je dne 14. februarja 1940 izdala Načelni razpis z navodili o prireditvi oziroma izgradnji zaklonišč. V Dravski banovini je bilo pred aprilsko vojno leta 1941 117 službenih (uradnih), 276 javnih in 1398 zasebnih zaklonišč.

Nova vladna Uredba o zaščiti pred napadi iz zraka z dne 13. aprila 1939 (Pravilnik II – organizacija pouka – splošno) je na novo opredelila in enovito uredila tudi sistem izobraževanja in usposabljanja o protiletalski zaščiti. Pristojnim banovinskim odborom je naložila pripravo programov in izvajanje pouka pasivne protiletalske zaščite. Poleg tega so morale banovine (in mestne oblasti na sedežih banovin) ustanoviti posebne šole z vsemi potrebščinami za poučevanje na tečajih iz kemijske, sanitetne, gradbeno-tehnične in gasilske službe ter socialnega skrbstva. Vse šole so morale imeti oddelke za praktično ponazarjanje vseh posameznih tem. Velikost šole v posameznih krajih je bila odvisna od potreb kraja in banovine. Predsednik krajevnega odbora je moral skupaj s predsednikom pododbora za propagando in ob podpori predsednikov vseh strokovnih pododborov poskrbeti za to, da se ustanovijo, opremijo in uredijo šole, določijo predavatelji in pripravijo učni programi ter vse drugo, kar je bilo potrebno za izvajanje tečajev.

Na podlagi tega je propagandni pododbor banovinskega odbora za zaščito pred letalskimi napadi pri kraljevski banski upravi v Ljubljani izdal posebno navodilo – Načrt pouka o zaščiti pred napadi iz zraka za vse predavatelje, inštruktorje in organizatorje

Slika 3: Reklamni oglas za zaščitne plinske maske in izolirne dihalne aparate podjetja Auer, objavljen v reviji Gasilec (vir: Gasilec, 45(2), 1941)

Figure 3: An advertisement for Auer gas masks and breathing apparatus published in Gasilec (Source: Gasilec, 45(2), 1941)

tečajev o zračni zaščiti, ki je obsegal: uvod, napadalna sredstva, obrambna sredstva, ureditev hišne zaščite in navodila, kako naj se prebivalstvo vede ob morebitnem napadu in ob vajah. Tečaji so bili po namenu in trajanju razdeljeni v štiri kategorije, in sicer: A – propagandno – poučni za prebivalstvo, B – za osebe, ki bodo svoje delo morale opravljati v času letalskih napadov, C – za strokovno osebje sanitetnih, gasilskih, kemičnih, tehničnih in morebitnih drugih oddelkov, zdravnike, inštruktorje itn. in D – specialni tečaji. Zadnji trije tečaji so vključevali še praktične vaje.

Banovinska šola za protiletalsko zaščito Ljubljana

Jeseni 1935 je bilo na dvorišču I. državne realne gimnazije v Ljubljani (zdaj Elektrotehniško-računalniška strokovna šola in gimnazija, Vegova ulica 4, Ljubljana) dograjeno poslopje namenjeno za šolo protiplinske in protiletalske zaščite. Kraljevska banska uprava Dravske banovine je prva v Kraljevini Jugoslaviji spoznala, da je za uspešno usposobljenost in pripravljenost zaščitno-reševalnih enot, ustanov in prebivalstva ter popularizacijo pasivne protiletalske zaščite potrebna posebna šola. Zato je bilo v ta namen zgrajeno poslopje, v katerem so bili laboratorijski prostori, za predavanja pa so se uporabljale predavalnice v poslopju gimnazije, ki je bila prav tako v državni lasti. Tako je leta 1936 začela delovati prva šola protiletalske zaščite v tedanji Kraljevini Jugoslaviji in osrednja za vso banovino. To je bila prva šola za splošno poučevanje o protiletalski zaščiti v vsej državi. Zagreb je tako šolo dobil leta 1938, Beograd pa šele leta 1940. Prva leta so bili strokovni tečaji namenjeni samo poučevanju kemijske in sanitetne službe protiletalske zaščite. Postopoma pa je uprava zavoda začela uvajati še druge panoge civilne zaščite v program šole, še posebno po sprejemu nove vladne Uredbe o zaščiti pred napadi iz zraka. S skupnim prizadevanjem banske uprave, uprave šole in posameznih predavateljev sta bili usposabljanje in urjenje z razmeroma majhnimi sredstvi, namenjenimi šoli, postavljeni na za tisti čas visoko raven, primerljivo s podobnimi šolami v tujini. Organizirani so bili krajša informativna predavanja in daljši strokovni tečaji. Pri predavanjih so bili predavateljem v pomoč »skioptične« slike in različni modeli ter poskusi, demonstracije in vaje. Vsak tečajnik je imel možnost, da se je naučil pravilne uporabe zaščitne maske ter se v »zastrupljeni atmosferi« prepričal o njeni učinkovitosti. Prvoten namen šole je bil izvajanje izobraževanj in usposabljanj s področja pasivne protiletalske zaščite, opravljali pa so tudi povsem

znanstvene poskuse in raziskovanja na kemijskem, medicinskem in fizikalnem področju. Udeleženci tečajev so bili: osebje kraljevske banske uprave, okrajni sanitetni referenti iz vse banovine, osebje dravske finančne direkcije in podrejenih uradov, direkcije za pošto, telegraf in telefon ter ljubljanskih pošt, okrajni inštruktorji pasivne protiletalske zaščite, gojenci vseh letnikov orožniške šole, osebje policije, gasilci, učitelji in dijaki srednjih šol, člani Rdečega križa, telovadnih društev, uradništvo mestnih uradov itn. Skupno je bilo v petih letih delovanja šole organiziranih 96 tečajev s skupno 632 urami predavanj in okoli 200 urami praktičnih vaj. Tečaje je obiskovalo 5444 oseb. Vse te osebe so vadile v plinski sobi v zastrupljeni atmosferi. V več primerih je banska uprava dovolila uporabo teh prostorov tudi Gasilski zvezi Dravske banovine za usposabljanje gasilcev. Tečaji v šoli so bili brezplačni. Šola je ustanovila in postavila Dravska banovina, za gradbene stroške pa je prispevala tudi ljubljanska mestna občina. V nasprotju s hrvaško in srbsko prakso pa se tedanjim gospodarskim krogom v Dravski banovini ni zdelo vredno prispevati nobenih finančnih sredstev za delovanje šole. Predavatelji na šoli so bili dr. France Ogrin, šef mobilizacijskega odseka, inženir kemije Črto Nučič, gasilski inšpektor inženir Franc Dolenc in mestni zdravnik dr. Marjan Ahčin.

SLOVENSKO GASILSTVO V PROTILETALSKI ZAŠČITI

Kot je zapisal Dr. Sergej Vrišer v svoji knjigi Civilne uniforme na Slovenskem, je slovensko gasilstvo v Kraljevini Jugoslaviji do druge vojne zraslo v množičen organizem, učinkovit v svojem poslanstvu, močno priljubljen med ljudstvom in markanten v svoji zunanji podobi. Številčno stanje gasilstva v Dravski banovini je bilo leta 1939 po podatkih vrhovnega inšpektorja gasilske službe v razmerju s površino ter številom prebivalcev in številom gospodinjstev naslednje: na kvadratni kilometer sta bila dva gasilca; en gasilec pa na sedemintrideset prebivalcev oziroma osem gospodinjstev. Po gasilskem koledarčku za leto 1940 je štelo izvršujoče članstvo 31.146 gasilcev. Kot tako je predstavljalo močno zaščitno-reševalno komponento in je poleg gasilske službe opravljalo še samarijansko ter reševalno delo. Namen samarijanske službe v gasilstvu je bila prva pomoč prebivalstvu ob nesrečah, epidemijah, elementarnih nesrečah in vojnah, namen reševalne službe pa reševanje ob elementarnih nesrečah (potresu, poplavah, zemeljskih plazovih) in drugih nesrečah

SESTAVA GASILSKE ČETE	
Poveljnik	1
Pomočnik poveljnika (podpoveljnik)	1
Pisar (tajnik)	1
<i>Prvi gasilski oddelek</i>	
Oddelčni vodja (vodnik)	1
Gasilci	9
<i>Drugi gasilski oddelek</i>	
Oddelčni vodja (vodnik)	1
Gasilci	9
<i>Tretji pomožni oddelek</i>	
Oddelčni vodja (vodnik)	1
Gasilskih pomočnikov	9
SKUPAJ	33

Slika 4 : Sestava gasilske čete po Pravilniku IV – tehnična služba (vir: Službeni list št. 606/94, 1939)

Figure 4: The composition of a fire brigade according to Regulation IV – Technical Service (Source: Official Journal No. 606/94 of 1939)

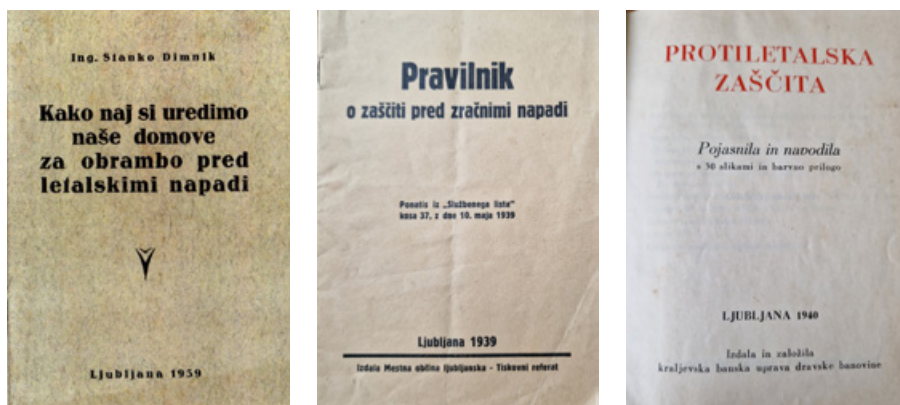
(rudniških, železniških itn.). Petnajstega junija 1933 je začel veljati Zakon o organizaciji gasilstva, s katerim je bil gasilstvu priznan javnopravni karakter pri izvajanju njegove službe, poleg tega pa mu je naložil nove naloge, in sicer pasivno obrambo oziroma obvarovanje civilnega prebivalstva pred napadi iz zraka. Gasilstvo je bilo v svoji službi za pasivno protiletalsko zaščito podrejeno vojaškemu področjem (oblastvom). Urejal jo je Pravilnik o gasilski službi pri pasivni protiletalski zaščiti (4. del pravilnika o tehnični službi). Obrazložitev za organiziranje službe v tem pravilniku pravi: »Zaščita pred požari v vojni se opira na dobro urejeno zaščito pred požari v miru. Službo za zaščito pred požari predstavlja vrsta ukrepov, ki se odražajo za preprečitev nastanka požarov, nastali požari pa, da se pogasijo v najkrajšem možnem času. Težavnost tega problema v vojnem času pa je v tem, da bi se sočasno pojavilo zelo veliko število požarov, ki jim redna še tako dobro izurjena in opremljena gasilska organizacija ne bi bila kos.« Zato se je razdelalo organizacijo zaščite pred požari v najširših razmerah in obsegu (služba preprečevanja požarov in služba gašenja požarov). Da bi bila organizacija zaščite pred požari v vojnem času lahko uspešna, so bili krajevni pododbori za gasilsko službo in izvršilni gasilski organi dolžni pripraviti načrte zaščite pred požari. Mirnodobno gasilstvo je predstavljalo podlago za sestavo gasilstva v vojni. Poleg organizacije in načrtov so bili sprejeti tudi preventivni ukrepi in ukrepi za omejevanje širjenja požara ter vzpostavljena medsebojna povezanost

organizirane gasilske službe in samozaščitnih ukrepov. V pravilniku so bili regulirani tudi vprašanje v povezavi z oprostivjo gasilskega osebja od vojaške službe, organizacija, sestava in oprema enot ter pouk in vaje gasilskega osebja. Za oprostitev vojaške službe pravilnik pravi: »Načeloma se oprostite vojaške službe samo člani gasilske organizacije le tedaj, če jih ni mogoče nadomestiti z drugimi osebami izven obveznosti oboroženih sil.« Pouk in vaje gasilskega osebja v mirnodobnem času so se izvajali po pravilih gasilske službe, pouk vpisnega osebja za vojno pa po navodilih Inšpekcije državne obrambe v obliki posebnih ali splošnih vaj celotne organizacije zaščite pred zračnimi napadi. Za

Slika 5: Gasilski častnik v temno modri gasilski uniformi z narokavnimi čini, temno modro šapko z emblemom, usnjениm pasom z naramnikom in kovinsko pasno spono (vir: Gasilec, 43(8), 1939)

Figure 5: Fire officer in a dark blue firefighter's uniform with rank insignia on the sleeves, a dark blue cap with an emblem, a leather belt with a shoulder strap and a metal belt buckle (Source: Gasilec No. 43(8), 1939)

Slika 6: Literatura o protiletalski zaščiti, izdana v letih 1939 in 1940 (last Julija Jeraja)

Figure 6: Anti-air protection materials published in 1939 and 1940 (property of Julij Jeraj)

poveljniški kader so bili organizirani posebni tečaji. Eden prvih gasilskih tečajev za pasivno protiletalsko zaščito (po uveljavitvi nove uredbe) je bil organiziran v Vojno higienskem zavodu v Beogradu od 7. do 18. novembra 1939. Organiziralo ga je Ministrstvo za telesno vzgojo za vse poveljnike gasilskih čet iz večjih krajev in za gasilske inšpektorje iz vseh takratnih gasilskih zvez. Iz Slovenije se je tečaja udeležilo sedem gasilcev. V okviru tehničnega pododbora banovinskega odbora za zaščito pred letalskimi napadi se je ustanovila gasilska sekcija, katere člani so bili po večini člani osrednjega odbora Gasilske zveze Dravske banovine.

LITERATURA O PASIVNI PROTILETALSKI ZAŠČITI

V letih 1939 in 1940 so izšle tri knjige o protiletalski zaščiti, ki so pomembno vplivale na seznanjanje in izobraževanja prebivalstva, služb in ustanov s to tematiko. Prvo knjigo z naslovom Kako naj si uredimo svoje domove za obrambo pred letalskimi napadi je napisal inženir Stanko Dimnik. Izšla je leta 1939 v Ljubljani. Druga knjiga je bila zbirka zakonov in uredb ter pravilnikov, ki so urejali področje protiletalske zaščite, s komentarji pravne in organizacijsko-finančne vsebine. Izšla je pri založbi Merkur leta 1939. Tretjo knjigo z naslovom Protiletalska zaščita pa je leta 1940 izdala in založila kraljevska banska uprava. Avtorji, ki so sodelovali pri pisanju te knjige, so bili predavatelji Šole za protiletalsko zaščito Ljubljana. Knjiga je bila namenjena propagandni in praktični uporabi. Obsegala je 200 strani besedila, 30 ilustracij, barvno prilogo letalskih oznak pomembnejših držav in tabelo o sestavi in učinkih bojnih strupov in plinov ter prvi pomoči ob zastrupitvah. V knjigi je bila predstavljena vsa tedanja veljavna zakonodaja o protiletalski zaščiti, orisani so bili namen in naloge krajevnih odborov za zaščito pred letalskimi napadi,

obravnavano je bilo vprašanje obveznosti gradnje zaklonišč. Ne nazadnje je treba omeniti še Vestnik protiletalske zaščite, ki je izhajal kot priloga revije Gaselec in ga je izdajala kraljevska banska uprava, urejal pa ga je diplomirani inženir kemije Črto Nučič, strokovni referent banske uprave.

Najbolj prepoznaven primer uporabe te literature v praksi je zasebno hišno protiletalsko zaklonišče, ki ga je dal izdelati takrat že priletni nekdanji župan Ivan Hribar. Zgrajeno je kot objekt, prislonej na njegovo vilo Zlatica v ljubljanski Rožni dolini, ki je zdaj del Muzeja in galerij mesta Ljubljane in si ga je mogoče ogledati.

Slika 7: Protiletalsko zaklonišče (označeno s puščico) v hiši župana Ivana Hribarja, Vila Zlatica, v ljubljanski Rožni dolini (last: Forum slovanskih kultur, soglasje za objavo: Primož Kolenc)

Figure 7: An air-raid shelter (marked with an arrow) in Vila Zlatica, the residence of Mayor Ivan Hribar in the Rožna dolina district of Ljubljana (property of the Forum of Slavic Cultures, with permission for publication by Primož Kolenc)

VOJNA 1941

Tako postavljena organizacija je bila do 6. aprila 1941 samo delno izvedena, prehitela jo je vojna. Kraljevina Jugoslavija je po skupnem napadu Nemčije in sosednjih sil osi v 11 dneh, natančneje 17. aprila 1941, kapitulirala in bila razkosana. Vojska, ki jo je napadla, je bila po številu vojakov dvakrat večja od jugoslovanske, po številu tankov in letal pa kar šestkrat večja. Z okupacijo je bilo konec jugoslovanskega koncepta protiletalske zaščite, postavljeni pa so bili solidni temelji. Slovenijo so si razdelile Nemčija, Italija, Madžarska in Neodvisna država Hrvaška. Vsaka izmed držav je uvedla svoj koncept protiletalske zaščite, med katerimi je bil daleč najbolj razdelan nemški sistem, ki je učinkovito deloval skozi celotno obdobje druge svetovne vojne.

SKLEPNE MISLI

V Kraljevini Jugoslaviji je prve predpise oziroma navodila za zaščito pred sovražnimi napadi iz zraka leta 1932 izdalo Ministrstvo vojske in mornarice. Jugoslovanska vlada je 13. aprila 1939 sprejela Uredbo o zaščiti pred zračnimi (letalskimi) napadi, ki je bila posledica zunanjepolitičnih in varnostnih razmer (priključitev Avstrije leta 1938 in razkosanje Češkoslovaške 15. marca 1939) v njeni neposredni okolici. Spoznanje, da imata nacizem in fašizem ozemeljske težnje, je bilo dokončno potrjeno 1. septembra 1939 z nemškim napadom na Poljsko. Začela se je druga svetovna vojna. Tretjega januarja 1940 je izšla Uredba o poveljstvu teritorialne zračne obrambe, ki sta ga sestavljala Poveljstvo protizračne obrambe in Direkcija za pasivno zaščito. Vojna je pospešila priprave prebivalstva na vojno in podrobnejšo organizacijo protiletalske zaščite ter hitrejše izvajanje predpisanih zaščitnih ukrepov. Še posebej skrbno so k temu pristopili v Dravski banovini, ki je neposredno mejila na Italijo in Nemčijo. Aprilsko vojno oziroma napad leta 1941 je jugoslovanski državni in vojaški vrh dočakal povsem nepripravljen. Posledici sta bili razsulo njene vojske in okupacija države. Vloga in pomen protiletalske zaščite med drugo svetovno vojno sta se zaradi hitrega razvoja (strateškega) letalstva in njegove

moči bistveno povečala ter okrepila. V zadnjih dneh druge svetovne vojne je bilo prvič v zgodovini uporabljeno jedrsko orožje. Dve ameriški jedrski bombi sta bili avgusta 1945 odvrženi na Japonski mesti Hirošimo in Nagasaki. Zaradi učinkov bomb je umrlo skoraj 120.000 ljudi, izmed teh je bila večina civilistov, vsaj dvakrat toliko pa jih je umrlo čez nekaj časa zaradi izpostavljenosti radioaktivnemu sevanju oziroma njegovih posledic. Od leta 1949 je tudi nekdanja Sovjetska zveza razpolagala s svojim jedrskim orožjem. Izkušnje iz druge svetovne vojne ter strah pred novo globalno vojno in posledicami uporabe sredstev za množično uničevanje so privedli do intenzivnega razvoja in izboljšav sprva še pasivne protiletalske zaščite, ki se je pozneje preimenovala v civilno zaščito.

Nova Jugoslavija se je k ponovni organizaciji pasivne protiletalske zaščite vrnila leta 1948 po sporu oziroma resoluciji Informbiroja. Nemško grožnjo je zamenjala sovjetska. Nadaljnji jugoslovanski razvoj in krepitev so narekovali nove varnostne grožnje (tržaška kriza leta 1953), hladna vojna, hiter razvoj jedrskega in biološkega orožja ter raketne tehnike. Šestnajstega junija 1955 je bil sprejet nov Zakon o narodni obrambi, v katerem so protiletalsko zaščito preimenovali v civilno zaščito, narejene pa so bile precejšnje spremembe v vsebini dela. Poleg pasivne protiletalske zaščite so ji pripadle še naloge zaščite in reševanja prebivalstva ter premoženja ob naravnih in drugih nesrečah. Tako je dobila Civilna zaščita poleg vojne še značilnosti mirnodobne organizacije.

Vojne so konstanta skozi celotno zgodovino človeštva, vendar pa je praksa pokazala, da vsaka nova vojna, čeprav ima značilnosti prejšnje, v bistvu dobiva nove razsežnosti in značilnosti. V zadnjih vojnah se je pokazalo, da se razmerje izgub civilnega prebivalstva v primerjavi z vojaškimi izgubami stalno povečuje.

Tudi danes smo priča zaostrovanju mednarodnih odnosov – posebno med velesilami, pojavu novih vojnih žarišč (Ukrajina, Palestina), epidemij, pandemij, tehnološko naprednejših orožij (droni, brezpilotna letala), kibernetičnih napadov, kar predstavlja varnostne grožnje, na katere se moramo pripravljati in biti pripravljeni.

Viri in literatura:

1. Belić, R. G., 1939. Funkcija odborov za zaščito pred napadi iz zraka. *Gasilec*, 43(12), 417–418.
2. Dimnik, S., 1939. Kako naj si uredimo svoje domove za obrambo pred letalskimi napadi. Ljubljana.
3. Dimnik, S., 1940. Kakšna naj bodo zaklonišča proti letalskim napadom. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 44(4), 119–126.
4. Mišković, I., Mandić, M., 1987. *Civilna zaščita u SFRJ*. Beograd, Poslovna politika.
5. Nučič, Č., 1939. O zaščiti pred sovražnimi napadi iz zraka. *Vestnik obrambe pred napadi iz zraka*, *Gasilec*, 43(2), 59–64.
6. Nučič, Č., 1939. O zaščiti pred sovražnimi napadi iz zraka. *Vestnik obrambe pred napadi iz zraka*, *Gasilec*, 43(4), 138–141.
7. Nučič, Č., 1939. Potreba zračne zaščite. *Vestnik obrambe pred napadi iz zraka*, *Gasilec*, 43(8), 296–302.
8. Nučič, Č., 1940. Kemijska služba – splošni del. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 44(12), 363–364.
9. Nučič, Č., 1940. Način pouka o protiletalski zaščiti. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 44(1), 29–32.
10. Ogrin, F., 1941. Petletnica banovinske šole za protiletalsko zaščito v Ljubljani. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 45(2), 60–61.
11. Ogrin, F., 1941. Stanje in potrebe protiletalske zaščite. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 45(3), 88–92.
12. Ogrin, F., 1941. Protiletalska zaščita in imenoslovje. *Vestnik protiletalske zaščite*, *Gasilec*, 45(2), 57–60.
13. Pintar, I., 1939. Značaj i stanje organizacije vatrogastva u Kraljevini Jugoslaviji. *Gasilec*, 43(8), 255–259.
14. *Pravilnik IV. del – o gasilski službi pri pasivni obrambi*, 1939. Službeni list, št. 606/94.
15. *Protiletalska zaščita*, 1940. Kraljevska banska uprava Dravske banovine. Ljubljana.
16. Sergej Vrišer, 1991. *Uniforme v zgodovini II, Civilne uniforme na Slovenskem*. Ljubljana, Park.
17. *Svetovna zgodovina*, 1976. Ljubljana, Cankarjeva založba, 687 str.
18. Wikipedija. *Dravska banovina*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Dravska_banovina, 1. 8. 2024.